

הגדרת האמהות

הגדרת האבהות מורכבת מגורם אחד בלבד - הגדרת בעל הזרע, שתכונותיו הגנטיות מועברות לוולד, בצירוף התייחסות למעמדה של הביאה בהגדרת האבהות. לעומת זה, הגדרת האמהות מורכבת משני גורמים: העברת המטען הגנטי של האם לוולד, ונשיאת ההריון והלידה.

בדרך הטבעית האם ממלאת את שני התפקידים. אך במקרים של תרומת ביצית או פונדקאות¹³, אישה אחת מעבירה לעובר את המטען הגנטי, ואישה אחרת נושאת את ההריון והלידה. כיוון שכך מתעוררת שאלת ההגדרה של האמהות, מי היא אמו ההלכתית של היילוד: האם הביולוגית - בעלת הביצית, או האם הפונדקאית - שברחמה מתפתח העובר והיא היולדת. איזה משני המרכיבים הוא הגורם המכריע בהגדרת האמהות. לחילופין נשאלת השאלה - האם הגדרת האמהות דורשת את קיום שני המרכיבים באישה אחת.

להגדרת האמהות מבחינה הלכתית יש השלכות רבות ומשמעותיות ביותר, כגון: מי הם אחיו ואחיותיו של מי שנולד מתרומת ביצית או מפונדקאות. ממילא עולות השאלות, עם מי מותר לאדם זה להתחתן ועם מי אסור לו להתחתן? את מי יורש יילוד כזה, ומי יורש אותו? מה דינו כשתורמת הביצית היא גויה והפונדקאית יהודיה, ולהיפך: האם הוא יהודי או גוי? ומה דינו אם אחת הייתה מפסולי קהל והשנייה כשרה? אם אחת משתי הנשים השותפות ביצירתו של ולד כזה כוהנת או לווייה והאחרת ישראלית, האם הוא חייב בפדיון הבן? כלפי איזו אם חייב הבן בכיבוד אם?

אין כמעט מקורות הלכתיים ישירים הדנים בשאלה זו, ולכן דנו הפוסקים בשאלה זאת מתוך השוואה לסוגיות אחרות.

תנו רבנן: שלושה שותפין יש באדם, הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו. אביו מזריע הלוֹבן, שממנו עצמות וגידים וצפרנים, ומוח שבראשו, ולובן שבעין. אמו מזרעת אודם, שממנו עור ובשר ושערות, ושחור שבעין. והקדוש ברוך הוא נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים, וראיית העין, ושמיעת האוזן, ודבור פה, והלך רגלים, ובינה והשכל.

גדה לא, א

לפי הנוסח הזה שבגמרא משמע לכאורה, שכשם שזרע האב נושא בכוח תכונות גנטיות שעל פיהן מתפתח העובר אחרי כן ... כך נושאת האישה בכוח בביצית את התכונות הגנטיות שלה ... ההפריה וחודשי העיבור מוציאים את התכונות הללו הטבועות בזרע ובביצית מן הכוח אל הפועל.

לכן כשם שהאבהות נקבעת על ידי הזרע הנושא את המטען הגנטי האבהי רק בכוח ולא בפועל, משום שבפועל הוולד גדל ומתפתח ברחמה של האישה, כך האמהות נקבעת על ידי הכוח של תכונותיה של האם, המוטבעים בביצית שלה, ולא על ידי

13. התייחסות לפונדקאות תובא להלן, פרק נג - 'פונדקאות', מעמ' 401 ואילך.

האישה השנייה שברחמה נשתלת הביצית שהיא רק מוציאה מן הכוח אל הפועל את הביטוי הגנטי של הביצית המופרית של האישה התורמת. מכיוון שבנוסח הגמרא במסכת נדה הנ"ל ישנה השוואה בין קביעת ייחוסו של האב לוולד, לבין ייחוסה של האם, ששניהם משיגים זאת על ידי הזרע (קרי: גם ביצית), דהיינו על ידי הבכוח ולא על ידי הפועל, והואיל והאב אין לו חלק בתהליך הפועל ובכל זאת ייחוס האבהות הוא אחריו, כך האמהות נקבעת על ידי הבכוח של האם ולא על ידי הפועל. דהיינו האמא היא בעלת הביצית, ולא האשה שילדה אותו בפועל.

הרב שלמה גורן, 'השתלת ביצית מופרית מאישה לאישה',

תורת הרפואה, עמ' 176-177¹⁴

א. יש הסוברים שהאם הגנטית, דהיינו תורמת הביצית, היא האם ההלכתית לכל דבר¹⁵. הסברה הפשוטה היא שכל המטען הגנטי של הוולד מתקבל בתורשה על ידי בעלת הביצית ולא מנושאת ההריון. כמה הוכחות ניתנו לשיטה זו: במחלוקת רבי ואנטונינוס האם נשמה ניתנת באדם משעת פקידה או משעת יצירה¹⁶, המסקנה היא שהנשמה ניתנת באדם משעת פקידה, משמע שכבר בשלב הראשוני ביותר, היינו שלב ההפריה, נקבעת זהותו של האדם. עוד יש מביאים ראייה מדיון כהן שנשא גרושה מעוברת וילדה כשהיא חללה, שהוולד כשר, שהרי לא בא מטיפת עברה¹⁷, ומשמע שתלוי דווקא ביצירה, שאז לא הייתה חללה, ולא תלוי בהריון ובלידה, שאף על פי שנחללה, אין הוולד חלל¹⁸.

14. פורסם לראשונה בעיתון הצופה, י"ד באדר א' תשמ"ד (17.2.84).

15. תורת הרפואה, עמ' 173-183, וכן עמ' 201, הערה 3. וראה עוד להלן, הלכה ג, הערה 26. הרב יעקב אריאל, 'הפריה מלאכותית ופונדקאות', תחומין טז (תשנ"ו), עמ' 171-180, וכן בשו"ת באהלה של תורה, חלק א, סימן ע. הרב שלמה דייכובסקי, שו"ת פוע"ה - פוריות, יוחסין וגנטיקה, עמ' 515, ובשו"ת לב שומע לשלמה, חלק ב, סימן מג. הרב שלמה משה עמאר, מכתב ממוצאי שבת פרשת משפטים תשס"ו, מובא בקונטרס רץ כצבי - השפעת רחם מלאכותי על ייחוס בתרומת ביצית, עמ' 21, וכן מכתב לפרופ' ריצ'רד חיים גראזי, מיום ב' באייר תשס"ט, מובא באסיא פז-פח, סיון תש"ע, עמ' 101 (והבהרה נוספת לכך שם, בעמ' 102), וכתב בשני המכתבים שכך גם דעת הרב עובדיה יוסף והרב יעקב ניסן רוזנטל, וכן בשו"ת שמע שלמה, חלק ח, אבן העזר, סימנים א-ג. כך גם אפשר לדיוק ממכתבו של הרב עובדיה יוסף לרב חיים וידאל, מיום ח' בשבט תשע"ב. וראה להלן דעות אחרות בשם הרב עובדיה יוסף. הרב מאיר ברנסדורפר, 'בענין התרומת ביצית זרה ודין ייחוס הוולד', ישורון כא (תשס"ט) עמ' תקנז-תקסד, ובשו"ת קנה בשם, חלק ד, סימן צה. הרב חנוך ארנטרובי, תשובה לרב מנחם בורשטיין, שו"ת פוע"ה - פוריות, יוחסין וגנטיקה, עמ' 301-302. הרב אביגדור נבנצל, תשובות לשאלות הרב מנחם בורשטיין, שו"ת פוע"ה, עמ' 315-316, 321, ובמכתב לר' צבי רייזמן, הובא בקונטרס רץ כצבי, שם, עמ' 15. הרב יצחק ברנד, קונטרס 'לא תהא כהנת כפונדקית'. הרב יוסף שלום אלישיב, כך כתב בשמו הרב אברהם שרמן במאמרו 'ייחוסם של נולדים מהפריה חוץ גופית מתורמת זרה', ישורון, שם, עמ' תקמג-תקמה. והוסיף שכיוון שאין בנידון מקורות קדמונים מפורשים, צריך גיור לחומרה גם במקרה של ביצית מאישה יהודיה ופונדקאית גויה (ראה להלן דעות אחרות בשם הרב יוסף שלום אלישיב).

16. סנהדרין צא, ב. ורש"י שם פירש: "משעת יצירה - שנקרם כולו בבשר וגידין ועצמות; פקידה - משעה שהמלאך פוקד הטיפה ומביאה לפני המקום (לראות) מה תהא עליה". המקור יובא להלן באוצר המושגים, ערך עובר.

17. רמב"ם, הלכות איסורי ביאה, פרק יט, ז. שלחן ערוך, אבן העזר, סימן ז, יח.

18. וראה מה שכתבו בנידון שו"ת באהלה של תורה, שם. הרב משה הרשלה, 'תינוק מבחנה בהלכה', תורה שבעל פה כה (תשמ"ד), עמ' קכד-קכט. הרב איתמר ורהפטיג, 'קביעת אמהות', תחומין ה (תשמ"ד), עמ' 268-269.

ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה: ויזכר אלהים את רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה: ותהר ותלד בן ותאמר אסף אלהים את חרפתי: ותקרא את שמו יוסף לאמר יסף ה' לי בן אחר.

בראשית ל, כא-כד

ומן בתר כדין ילדית ברת וקרת ית שמה דינה ... ושמיע מן קדם ה' צלותא דלאה ואיתחלפו עוברייא במעיהון, והוה יוסף יהיב במעהא דרחל ודינה במעהא דלאה.

תרגום חופשי: ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה ... ושמע ה' תפילת לאה והתחלפו העוברים שבמעיהן, והיה יוסף נתון במעי רחל ודינה במעי לאה.

תרגום יונתן בן עוזיאל, שם, כא

זכר לה ישר ארחות

עבר להמיר בבטן אחות

חשבה כהיום זכרה להאחות

סלוף דינה ביהוסף להנחות

רבי אלעזר הקליר, מתוך פיוט לחזרת הש"ץ – יום א של ראש השנה,

"אבן חוג מצוק נשיח"

ובשם ספר פענ"ח רז"י שמעתי לתרץ הא דנהפכה דינה לבת היינו שהזכר שבבטן לאה ניתן בבטן רחל, והנקבה שבבטן רחל ניתן בבטן לאה, דהשתא אתי שפיר עיקר יצירתה של דינה נקבה. עד כאן דבריו. וכן מוכיחין דברי הפייטן ביוצר של ראש השנה – 'עבר להמיר בבטן אחות וכו' סלוף דינה ביהוסף'.

מהרש"א, חידושי אגדות, מסכת נדה, דף לא עמוד א

לפי היונתן בן עוזיאל, וכן הקליר ביוצר א' דראש השנה שכותב בלשון "עובר להמיר בבטן אחות כו" ... נס אחר נעשה על ידי תפלתה של לאה שנהפכו הולדות במעיהן ... ואם כן לפי זה כן יש ראייה מהיונתן בן עוזיאל שהולכין בעיקר בתר הלידה ושמי שמולידה את התינוק היא אמו של התינוק. ועיין גם במהרש"א נדה דף ל"א ע"ב שמבאר נמי בכזאת עיין שם ...

כאמור לעיל בדברינו יש גם הוכחות אחרות מגמרא ומסברא שהיחס של התינוק הוא לאשה המולידה אותה ורק אחריה הוא שמתייחס, ובמקרה שלנו היא

ראייה נוספת מהמציאות הובאה על ידי הרב הרב אביגדור נבנצל, קונטרס רץ כצבי, שם, שהרחם מהווה בסופו של דבר אינקובטור בלבד, שהרי מבחינה תיאורטית היה אפשר לשים ברחם גם ביצית מופרית של בעל חיים ובוודאי שפעולה כזאת לא הופכת עובר כזה לאדם. ר' צבי רייזמן (שם, עמ' יא-טו, וברץ כצבי – פוריות, יוחסין, אישות, חלק ב, סימן ח) פיתח ראייה זו שכן כיום יש מחשבה לייצר רחם מלאכותי, ואף על פי שהרפואה רחוקה מכך סביר להניח שבעתיד יתאפשר הריון שלם מחוץ לגוף האישה. ולד שיתפתח ברחם מלאכותי בוודאי לא יתייחס אחר הרחם. וראה רץ כצבי (שם בנספח בסוף הסימן) תשובות רבות של פוסקים, שרובם דחו את ראייתו. ראה גם הרב אריה כץ, 'בעניין רחם מלאכותי וייחוס הוולד' (אמונת עתיך 114, טבת תשע"ז, עמ' 25-27, וברץ כצבי, שם עמ' שו-שט, ובשו"ת שאגת כהן, חלק א, סימן יט), שהשיב על ראייה זו שאכן לסוברים שהריון ולידה הם הגורם הקובע, ילד כזה ייחשב מבחינה הלכתית כילד ללא אם, כשם שילד שנולד משיבוט של תאי האם ללא תרומה גנטית של תא זרע ייחשב גם מבחינה הלכתית כילד ללא אב. ראה להלן בכרך רביעי, פרק ק – 'שיבוט', עמ' 257, הלכה ט.

הפונדקאית, ובכל אופן שהוא בין אם היא גויה, ובין כשהיא בת כהן או בת לוי, או באופן אחר שהוא.

הרב אליעזר יהודה וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סימן מ

בס"ד, י' תמוז תשס"ז

לכבוד ראש מכון פוע"ה הרב הגאון מנחם בורשטין שליט"א,
השלום והברכה.

במענה לשאלתך בעניין התייחסות ילד הנולד ליהודיה מתרומת ביצית לא נודע
למי או מגויה, כבר אמרנו פעמים רבות שהאם נושאת ההריון והיולדת אותו היא
אם הילד לכל דבר ועניין, ולא תורמת הביצית.

ועל כן במענה לשאלותיך, אין שום צורך לערוך גיור לחומרא, אפילו תורמת
הביצית היא אינה יהודיה. ואין חס וחלילה להוציא לעז על ילדים אלו, כיוון
שהם יהודים לכל דבר ועניין. ובפרט שיש כמה וכמה שנולדו בצורה זו, והוחזקו
ליהודים.

יהי רצון שחפץ ה' בידכם יצלית, ותמשיכו הלאה להגדיל תורה ולהאדירה, אמן
כן יהי רצון.

מרדכי אליהו, לשעבר הרב הראשי לישראל, הראשון לציון,

שו"ת פוע"ה – פוריות, יוחסין וגנטיקה, עמ' 300–301

ב. לעומת זאת, רבים סוברים שהאם היולדת היא האם ההלכתית לכל דבר¹⁹.

19. הרב יצחק איזיק ליבעס, 'בעניין השתלת אברים', נועם יד (תשל"א), עמ' ק, אות קצו. הרב משה הרשלה, 'בעיות
הלכתיות בתינוק מבחנה', הלכה ורפואה כרך א, תש"מ, עמ' שז-שכ. שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סימן מ, המצוטט
כאן; חלק כ, סימן מט; חלק כב, סימן נב, אות ג. וראה לעיל, פרק מט – 'הפריה חוץ גופית (IVF)', עמ' 337, הערה
46, שבמקומות אחרים כתב שהעובר אינו מתייחס לאף אחת מאמהות, ומסתבר שדעתו כפסקיו האחרונים,
המצוטטים כאן. שו"ת חוות בנימין, חלק ב, סימן סח, וחלק ג, סימן קח, וכן הרב שאול ישראלי, תשובה לרב מנחם
בורשטין מערב ר"ח אדר א' תשנ"ה, שו"ת פוע"ה – פוריות, יוחסין וגנטיקה, עמ' 304. פורסמה גם באסיא צט-ק
(מרחשוון תשע"ו), עמ' 108. וראה להלן בהלכה הבאה ששיטתו היא שמיקום הביצית ביום הארבעים להפריה
קובע את ייחוסה, אלא שלמעשה אין לכך משמעות הואיל ומחזירים את הביצית קודם לכן. שו"ת שבט הלוי,
חלק יא, סימן רלו, ד. שו"ת שיח נחום, סימן קא. הרב משה שטרנבוך, 'תינוק מבחנה', בשבילי הרפואה, ח, תשמ"ז,
עמ' כט-לו, הובא בשו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, סימן תרפט. שו"ת דבר חברון, חלק א, סימן ג, אך ראה להלן
(הערה 45), שלמעשה חושש גם לסוברים שבעלת הביצית היא האמא. שו"ת יחל ישראל, חלק א, סימן כט, ולמרות
שנוטה לכך, נשאר בצריך עיון. הרב זלמן נחמיה גולדברג, 'יחס אמהות בהשתלת עובר ברחם של אחרת', תחומין
ה (תשמ"ד), עמ' 248–259, וכן עמ' 268–274. הרב מנחם מנדל שפרן, 'שו"ת בענייני רפואה', עטרת שלמה, חלק ה
(תש"ס), עמ' עה. הרב מרדכי אליהו, תשובה לרב מנחם בורשטין, י' בתמוז תשס"ז, המצוטט כאן; שו"ת פוע"ה,
שם, עמ' 300–301, פורסמה גם באסיא, שם, עמ' 107. הרב אפרים גרינבלט, תשובה לרב מנחם בורשטין, כ' באדר
ב' תשנ"ה; שו"ת פוע"ה, שם, עמ' 303, פורסמה גם באסיא, שם. הרב אליהו אברז'ל, בפגישתו עם רבני פוע"ה, כא
בתמוז תשע"ח. הרב משה דוד טנדלר אמר לרבני פוע"ה (בפגישתם, י"ג באב תשע"ב) שכן הייתה דעת חמיו, הרב
משה פיינשטיין, מעיקר הדין, אך למעשה החמיר לדון מצב זה כספק.

בשו"ת מעין אומר (חלק ח, פריה ורביה, סימן ב/יא) כתב בשם הרב עובדיה יוסף שהיולדת היא האם, אך ראה
לעיל, שהרב שלמה עמאר מעיד משמו של הרב עובדיה יוסף שבעלת הביצית נחשבת לאם, וראה עוד להלן,
הערה 28. בנשמת אברהם (אבן העזר, סימן א, עמ' לג) כתב בשם הרב יוסף שלום אלישיב, שנראה שהיולדת
נחשבת לאם. כך גם אמר הרב ד"ר מרדכי הלפרין לרב אריה כץ, ששמע מהרב חיים וולקין, בשם הרב אלישיב,
שהיולדת היא האם, וראה גם רפואה, מציאות והלכה, סימן כד, פרק יז, עמ' 294. אך ראה לעיל, הערה 15, שהרב

כמה הוכחות ניתנו לשיטה זו: יש שהוכיחו מתאומים שהייתה הורתם שלא בקדושה ולידתם בקדושה, דהיינו שנתגיירה אמם תוך כדי ההריון, שאין ביניהם דיני ייבום וחליצה²⁰, אבל בכל זאת נוהג ביניהם איסור אשת אח מן האם, כי דין אמם כישראלית שילדה²¹, ואם כן מתברר שהלידה קובעת ולא ההפריה²². יש שהוכיחו מדין ערלה, שילדה שסיבכה בזקנה, היינו ענף צעיר בן פחות משלוש שנים (ילדה) שחיברוהו לצמח בן יותר משלוש שנים (זקנה), מתבטל הענף הצעיר לצמח הזקן לעניין ערלה. ומכאן שאם מחברים ביצית מאישה אחת לרחם של אישה אחרת, מתבטלת הביצית מיחסה לתורמת, והולד מתייחס לילדת²³. יש מי שהוכיח מההלכה שעובר ירך אמו, שהולד מתייחס אחר הילדת²⁴. ויש שהוכיחו מדברי אגדה, שיוסף נוצר כעובר ברחמה של לאה, ודינה נוצרה כעובר ברחמה של רחל, והעוברים הוחלפו ביניהם כך שיוסף נולד לרחל ונחשב בנה, ודינה נולדה ללאה ונחשבת בתה²⁵. כלומר, הילדת קובעת ולא בעלת הביצית. יש מי שכתב שבכל מקום שיש ספק מה קובע, הולכים אחרי ראיית העין הפשוטה ולא אחרי בדיקות מדעיות ולכן הילדת היא האם²⁶.

ג. יש מי שכתבו, שאם הביצית המופרית הושתלה קודם שעברו ארבעים יום להפריה, נחשבת האישה הילדת שהביצית המופרית הושתלה בה לאם הוולד, גם אם אינה

אברהם שרמן כתב בשמו של הרב אלישיב שבעלת הביצית נחשבת לאם. התייחסות נוספת לסתירות בדעתו של הרב אלישיב, מובאת בנשמת אברהם, כרך ההוספות, עמ' ריג.

הרב אברהם יצחק הלוי כלאב (תחומין ה, תשמ"ד, 'מיהי אמו של ילד, ההורה או הילדת', עמ' 260–267) כתב שהילדת היא האם, רק כשגם בעלת הביצית וגם הילדת שתיהן יהודיות. ראה גם הרב עזרא ביק, 'ייחוס אמהות בהשתלת עוברים', תחומין ז (תשמ"ו), עמ' 266–270.

20. צד הייבום נקבע על ידי האב בזמן העיבור, וכיוון שהאם הייתה גויה באותו זמן, מתייחסים הילדים אליה רק בגיווה, ולא אל האב, וממילא לא שייך בהם דין ייבום.

21. בניגוד לשני אחים שהתגיירו, שאין ביניהם קשר משפחתי-הלכתי, ולכן אשת אחיו לא נחשבת עליו ערווה מדין אשת אח. כמו כן אח ואחות שהתגיירו, מדין תורה מותר להם להינשא.

22. יבמות צז, ב. כלומר, זמן העיבור לא קובע – אין דין ייבום; אבל זמן הלידה כן קובע – נוהג ביניהם איסור אשת אח מן האם בלבד. ראה הרב משה הרשלי, שם. הרב משה שטרנבוך, שם, וראה להלן (הערה 28) שבמקום אחר הסתפק ששתיהן נחשבות אמהות. הרב משה הלוי סולוביצ'יק, 'בדין תינוק המבחנה', אור המזרח, גיליון המאה, תשמ"א, עמ' 122–128 (וראה שם שתלה את דבריו במחלוקת ראשונים). הרב זלמן נחמיה גולדברג, שם. הרב אברהם יצחק הלוי כלאב, שם. שו"ת יחל ישראל, שם. וראה עוד מאמרו של הרב יהושע בן מאיר, 'השתלת עובר – ייחוס אמהות לאם הפונדקאית או לאם הביולוגית', ספר אסיא ח, עמ' 73–81 (אסיא מא, ניסן תשמ"ו, עמ' 25–40, ובעריכה מחודשת בעמק הלכה, ב, תשמ"ט, עמ' 141–162), שסיכם את השיטות השונות במעוברת שנתגיירה, ועניינה לייחוס הוולד שנוולד בהפריה חוץ גופית. וראה רפואה, מציאות והלכה (סימן כד, עמ' 292) שדחה את ההוכחה ממעוברת שנתגיירה.

23. סוטה מג, ב. שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סימן מ, על פי שו"ת אבן יקרה, מהדורה תליתאה, חלק א, סימן כט, שכתב כן על השתלת שחלות.

24. שו"ת שבט הלוי, שם. שו"ת שיח נחום, שם.

25. תרגום יונתן בן עוזיאל, בראשית ל, כא. רבי אליעזר הקליר, פיוט לחזרת הש"ץ – יום א של ראש השנה, "אָבן חוג מְצוּק נְשִׁיָּה", מצוטטים לעיל, עמ' 385. דעת זקנים מבעלי התוספות על התורה, שם. מהרש"א, חידושי אגדות, נדה לא, א, ד"ה 'זאת דינה', מצוטט לעיל, שם. שו"ת ציץ אליעזר, שם.

יש להעיר שכנראה תרגום יונתן לא נתחבר על ידי על ידי התנא יונתן בן עוזיאל, תלמידו הגדול של הלל הזקן (סוכה כח, א). וכן מבואר במגילה ג, א, שתרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו, ומשמע מפורש שלא כתב תרגום על התורה, וכמבואר במהרש"א חידושי אגדות שם, ובהגהות חשק שלמה, שם. וראה בתורה שלמה (כרך כד, פרק ה) השערות על מהות תרגום זה.

הרב שאול ישראלי הורה לרב מנחם בורשטיין, שכאשר אין בש"ס ראייה סותרת, אפשר להסתמך גם על דברי אגדה. הרב אריה כץ, 'עוד על ייחוס הוולד בתרומת ביצית ובפונדקאות', אסיא קיג-קיד (אייר תשע"ט), עמ' 73–80 ובשו"ת שאגת כהן, חלק א, סימן יז. לסיכום ראיות הפוסקים לשיטה זאת ראה גם שו"ת שאגת כהן, שם, סימנים טו-טז. לראיה נוספת מגדרי מצוות שילוח הקן ראה הרב ציון לוז, בתוך פסק של בית הדין הגדול (תיק 1/1174963, הדיינים הרב אליעזר איגרא, הרב שלמה שפירא, הרב ציון לוז, מיום כ"ה באדר ב' תשפ"ב).

בעלת הביצית, כי עד ארבעים יום אין תורת עובר על הביצית המופרית, ולכן לא תחול עליה תורת אמהות²⁶.

שאלה: בניגוד לאימהות טבעית, בתרומת ביצית או בתהליך פונדקאות מתחלקות פונקציות האמהות בין שתי נשים. האחת היא אם גנטית והשנייה היא אם פיזיולוגית – אם יולדת.

מי היא האם החוקית על פי ההלכה?

תשובה: מדובר בתהליכים חדשניים מאד, שאין להם תקדימים ישירים בספרות ההלכה. ניתן לדון בהם בדרך של היקש ודימוי למצבים אחרים הנידונים בספרות ההלכה, אך רמת הוודאות של נכונות הדימוי וההיקש אינה שלמה.

לכן, באופן מעשי, צריך להתייחס לשתי האמהות (הגנטית והיולדת) לפחות כספק אמהות לגבי דיני יוחסין וגילוי עריות. אחרת עלול להיפגע מאוד מעמדו של הילד. באופן מעשי גם אם נסבור יחד עם עוד מאה רבנים שהאם היולדת היא האם המשפטית, ורב אחד או מספר קטן של רבנים יחשבו אחרת, הילד יינזק. במחשבה תחילה ניתן למנוע בקלות את הסכנה למעמדו של הילד.

פגיעה זו ניתנת בקלות לתיקון על ידי שינוי התקנה בהוספת חובת רישום פרטי האם הגנטית בפנקס צווי ההורות גם בתהליך פונדקאות הקשור בתרומת ביצית.

הרב זלמן נחמיה גולדברג, מתוך שו"ת של חברי הועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים, הובא בספר אסיא כרך יג, עמ' 109–110²⁷

ד. יש הסבורים שמספק ולחומרה צריך להתייחס לשתי הנשים כאילו הן אמותיו, ולפי זה יש לאסור עליו את קרובות שתיהן²⁸. לאור העובדה שאין למצוא מקור הלכתי המתאים למצב של שתי נשים שכל אחת תורמת חלק ממרכיב האמהות, יש ללכת לחומרה.

26. שו"ת חוות בנימין, שם. תורת הרפואה, עמ' 200; אך ראה שם (עמ' 201, הערה 3) שלמעשה פסק שהאמהות נקבעת על פי בעלת הביצית, וראה לעיל הערה 15, ששם כתב שבעלת הביצית היא האם. בספר רפואה מציאות והלכה (שם, עמ' 292) כתב שכך הייתה דעת הרב יוסף שלום אלישיב, אולם מאז חזר בו, וראה עוד לעיל, הערה 15 והערה 19.

27. אסיא סה-סו, אלול תשנ"ט, עמ' 45–49. הכותרת לשו"ת היא 'על תרומת ביצית, פונדקאות, הקפאת זרעו של רווק ונטילת זרע מן המת'. הישיבה התקיימה בתאריך כ' בכסלו תשנ"ט (9.12.98). פרוטוקול הישיבה נכתב על ידי הרב ד"ר מרדכי הלפרין והרב שמואל רבינוביץ. הפרוטוקול נבדק ואושר על ידי הרב זלמן נחמיה גולדברג אשר הסכים לפרסומו באסיא.

נראה שיש חידוש בדברי הרב זלמן נחמיה גולדברג, שגם אם באופן מעשי הרב מבקש לחשוש לשתי האמהות כספק אמהות, אין זו סיבה לאסור את עצם הפעולה – תרומת ביצית או פונדקאות. לעיל (הערה 19) ראינו שדעתו של הרב היא שהיולדת היא האם ההלכתית, אך לדעתו אפשר לקיים את התהליכים גם לפי הדעות החולקות עליו בהגדרת האמהות, כיוון שרישום מסודר יכול למנוע נישואין עם קרובותיו משתי האמהות.

28. אור לציון, יבמות, מב, א. הרב שלמה זלמן אויערבאך, דבריו הובאו בנשמת אברהם, אבן העזר, סימן ה, עמ' קנו. אמנם ראה בשו"ת באהלה של תורה (חלק א, סוף סימן ע), שהביא עדות של פרופ' זאב לב, שמסר בשם הרב שלמה זלמן אויערבאך שבעלת הביצית היא הקובעת את ייחוסו של העובר. ראה גם מאמרו של פרופ' לב, 'תינוק מבחנה: מעמד האם הפונדקאית', עמק הלכה ב, תשמ"ט, עמ' 163–172. גם הרב אביגדור נבנצל שמע מהרב אויערבאך שתורמת הביצית היא האם (ראה לעיל, הערה 15). הרב שלמה זלמן אויערבאך אמר לרב מנחם בורשטין, שאינו רוצה להיכנס לפסיקה מעשית בנושא זה כיוון שאין דברים מפורשים בחז"ל על העניין, וגם

על שיטות שאין כלל יוחסין בהפריה חוץ גופית וממילא גם לא בתרומת ביצית ראה לעיל, פרק מט – 'הפריה חוץ גופית', עמ' 337, הערה 46.

כל הראיות לכל האפשרויות נידחו בדרכים שונות על ידי הפוסקים הסוברים אחרת.²⁹

מתוך הגדרת האמהות נגזרת באופן ישיר גם שאלת היוחסין.³⁰

מעמד הוולד הנולד מתרומת ביצית מגויה

ה. במקרה שתורמת הביצית היא גויה והיולדת היא יהודיה:

- יש שכתבו שהקובעת את ייחוס הוולד היא תמיד בעלת הביצית, בהתאם לשיטתם שכך נקבעת הגדרת האמהות. לשיטה זו, הוולד צריך לעבור גיור מעיקר הדין ודינו כגר גמור לכל דבר.³¹ לשיטה זו יש מי שהורה שטבילת האם היולדת במהלך ההריון אינה מועילה להחשיבה כטבילת גירות לוולד ואפשר לגיירו רק לאחר הלידה.³²
- יש שכתבו שהקובעת את ייחוס הוולד היא תמיד היולדת, בהתאם לשיטתם שהגדרת האמהות נקבעת לפי העיבור והלידה. לשיטה זו הוולד במקרה כזה יהודי

כיון שהאפשרויות הרפואיות עשויות להשתנות ולהתפתח, כגון העברה תוך כדי ההריון מאישה אחת לאישה אחרת. הרב אויערבאך הפנה את הרב בורשטין לחתנו, הרב זלמן נחמיה גולדברג, ראה פירוש דעתו לעיל, הערות 19 ו-22. הרב משה שטרנבוך, 'ישורון' כא (תשס"ט), עמ' תקפג-תקפד, וכן בשו"ת תשובות והנהגות, חלק ה, סימן שיח. וראה לעיל (הערה 19), שבמקום אחר כתב שמתייחס אחר היולדת. הרב אשר וייס, תשובה לר' צבי רייזמן, קונטרס רץ כצבי, שם, עמ' 35-38. הרב עובדיה יוסף, דבריו הובאו בספר רבנו, עמ' רס, וכך גם משמע מתשובה בכתב ידו לרב יעקב צ'קוטאי, מיום י"ב בכסלו תשע"ג, שהורה לכוון לשם גיור לחומרה במילתו של תינוק שנולד מביצית של יהודיה ופונדקאית גויה. ראה גם שו"ת מעין אומר (חלק ה, סימנים א-ב), תשובות רבות שמשמע מהן ששאלת היוחסין לא הייתה מוכרעת אצלו. וראה לעיל דעות אחרות בשמו. וראה עוד הרב אריה כץ, 'ייחוס הוולד בתרומת ביצית' (חלק א - עיון בשיטת הראשון לציון הרב עובדיה יוסף זצ"ל, אסיא א-ט, מרחשוון תשע"ו, עמ' 101-106, וכן 'השלמה לדיון על שיטת הגר"ע יוסף', אסיא קא-קב, ניסן תשע"ו, עמ' 85-86, ובשו"ת שאגת כהן, חלק א, סימן יח), סיכום העדויות בדעתו של הרב עובדיה יוסף, ומסקנתו שהדברים לא היו מוכרעים אצל הרב עובדיה יוסף.

29. ראה דוגמאות לכך באנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ב, ערך 'הפריה חוץ גופית', מעמ' 864 ואילך. ראה דיון גם בנשמת אברהם, אבן העזר, סימן א, עמ' ל, 9. ראה גם רפואה מציאות והלכה, סימן כד, פרק יב, עמ' 290-295. וכן פרופ' זאב לב, עמק הלכה, שם.

30. הגדרת האמהות עוסקת בעיקר באם, והגדרת היוחסין עוסקת ביילוד. כמובן, יש קשר ישיר בין שני הנושאים, שהרי ייחוסו של אדם והגדרת מעמדו האישי נובעת מהקביעה מי אמו. אמנם ראה להלן שיש שיטות שבאופנים מסוימים הקשר אינו מוחלט.

31. תורת הרפואה, עמ' 174-183, אולם ראה שם (עמ' 185), שכתב שבשעת הדחק אפשר לסמוך על השיטה שהיולדת היא האם. וראה עוד לעיל, הערה 26. הרב חנוך ארנטרובי, תשובה לרב מנחם בורשטין, שו"ת פוע"ה – פוריות, 'יוחסין וגנטיקה', עמ' 301-302. הרב מאיר ברנסדורפר, 'בענין התרומת ביצית זרה ודין ייחוס הוולד', 'ישורון' כא (תשס"ט), עמ' תקנז-תקסד. הרב שלמה משה עמאר, מכתב לפרופ' ריצ'רד חיים גראזי, ב' באייר תשס"ט, מובא באסיא פז-פח, סיון תש"ע, עמ' 101.

32. שו"ת שבט הלוי, חלק יא, סימן רלו, ד (אמנם ראה לעיל, הערה 19, שהוא עצמו חולק ולדעתו הייחוס נקבע לפי היולדת). הרב שלמה זלמן אויערבאך, דבריו הובאו בנספח למאמרו של פרופ' זאב לב, 'תינוק מבחנה: מעמד האם הפונדקאית', עמק הלכה, ב, תשמ"ט, עמ' 170. אמנם פרופ' לב עצמו חולק, ולדעתו טבילת האם מועילה לגירות העובר. וראה פתחי תשובה (יורה דעה, סימן רסח, ס"ק ו), שכתב בשם תפארת למשה, שאי אפשר לגייר עובר ללא גיור אמו.